

MACIEJ GROCHOWSKI

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk
Uniwersytet Mikołaja Kopernika (profesor emeritus)

ORCID: 0000-0002-1230-7005

Słowo *tuż* wśród operatorów metapredykatywnych

Abstrakt: Artykuł przedstawia charakterystykę właściwości gramatycznych i semantyczno-leksykalnych operatora metapredykatywnego *tuż*. Głównym celem artykułu jest ustalenie ograniczeń składniowych i leksykalno-semantycznych dotyczących prawostronnej pozycji syntaktycznej otwieranej przez operator *tuż*. W artykule uzasadnia się hipotezę, że *tuż* implikuje frazę przyimkową mającą znaczenie przestrzenne lub temporalne.

Słowa kluczowe: składnia; semantyka; części mowy; jednostka funkcyjna; przyimek; elipsa

Jadwiga Wajszczuk (2005: 117), budując opozycję operatorów metapredykatywnych i partykuł, postawiła hipotezę, że tylko pierwsze otwierają pozycję syntaktyczną nacechowaną **semantycznie**, pozycja otwierana przez jednostki drugiej klasy jest nienacechowana, nie tylko semantycznie, ale nawet gramatycznie. Prawdziwość tej hipotezy potwierdza analiza wielu jednostek reprezentujących wymienione klasy, z jednej strony np. *bardzo, prawie, trochę*, a z drugiej np. *nawet, również, tylko*; por. Bałabaniak 2013, Grochowski 2005, Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014.

1. Ćwierć wieku temu wyróżniłem w zbiorze leksemów nieodmiennych klasę operatorów adsubstancywnych (Grochowski 1997a: 162; 1997b: 31). Ich

charakterystyczną cechą jest zdolność do wchodzenia w relację syntaktyczną z rzeczownikiem. Niektóre operatory łączą się z przyimkiem, występując względem niego w antepozycji; por. np. jednostki *zaraz*, *gdzieś*, *wprost*, *tuż* w wypowiedzeniach (przykłady (1)–(8) pochodzą z pracy Grochowski 1997a):

- (1) *Zaraz za lasem rozciągały się torfowiska.*
- (2) *Zaraz po zachodzie słońca zaczęło padać.*
- (3) *Była tam młoda dziewczyna gdzieś spod Radomia.*
- (4) *Wsadzili go do więzienia gdzieś przed świętami.*
- (5) *Założył kozuch wprost na koszulę.*
- (6) *Z szatni udał się wprost do sali koncertowej.*
- (7) *Komar przeleciał mi tuż koło nosa.*
- (8) *Zachorował tuż przed przejściem na emeryturę.*

Wajszczuk (2005: 60–61) nie zanegowała wprawdzie mojego ówczesnego postulatu, by wyodrębnić operatory adsubstantywne, ale zwróciła uwagę, że łączliwość wielu partykuł jest inkluzywna względem łączliwości tych operatorów, partykuły bowiem mogą również wchodzić w relację syntaktyczną z rzeczownikiem, a nawet bezpośrednio z przyimkiem, a także z jednostkami innych klas gramatycznych, całymi frazami i wypowiedzeniami (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014). W związku z tym łączliwość z rzeczownikiem ani z przyimkiem nie może stanowić adekwatnego, a ściślej wystarczającego kryterium wyodrębniania jednostek takich, jak *tuż* czy *zaraz*. Wyniki opisu dystrybucji i funkcji składniowych trzeba traktować jako kryteria **pomocnicze** przy ustalaniu różnic między jednostkami. Dystynktywnym kryterium ustalania ich miejsca wśród operatorów metapredykatywnych musi być kryterium semantyczne. W swojej motywowanej semantycznie klasyfikacji funkcjonalnej leksemów Jadwiga Wajszczuk (2010: 28) scharakteryzowała operatory metapredykatywne jako predykaty niezależne i zaliczyła do tej pojemnej zakresowo klasy intensyfikatory, limitory i aproksymatory.

Zainteresowanie operatorami metapredykatywnymi w ostatnim trzydziestolecu sukcesywnie rośnie. Nie jest wykluczone, że po wstępnym uporządkowaniu pola spójników (co zawdzięczamy przede wszystkim Jadwidze Wajszczuk 1997, 2010) i partykuł (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014), to operatory stały się takim „workiem na odpadki”, którego zawartość wymaga

selekcji. Tytułowe słowo *tuż* było również przedmiotem zainteresowania wielu badaczy; zob. np. Alsztyński (2009), Kosek (2003), Walusiak (1999). Najbardziej rozpowszechniła się hipoteza, że *tuż* wymaga z prawej strony przyimka i z przyimkiem współwystępuje.

Henryk Wróbel (1991: 179, 1995: 15, 2001: 81) kilkakrotnie zwracał uwagę na związek *tuż* z przyimkami. Podejmując dyskusję z moją klasyfikacją leksemów nieodmiennych (Grochowski 1986) i charakteryzując grupy imienne przyimkowe z członem niefleksyjnym, wyróżnił leksemy *tuż*, *wprost*, *zaraz*, występujące w pozycji adprepozycjonalnej (podobnie według autora zachowują się *bezpośrednio* i *prosto*); cytowane wypowiedzenia pochodzą z artykułu Wróbla (1991); por. np.

- (9) *Tuż przed zebraniem natknąłem się na Wacka.*
- (10) *Towary brał wprost od producenta.*
- (11) *Ostatni strzał grzmotnął blisko, zaraz przy szosie.*

Kilka lat później Wróbel (1995: 15) uzupełnił swoją charakterystykę opinią, że przyimki łączące się z wymienionymi leksemami wyrażają relacje przestrzenne i czasowe. Artykuły Wróbla skłoniły mnie do nazwania jednostek omawianej serii (trójelementowej) mianem **operatorów adprepozycjonalnych** (Grochowski 2003a: 217).

W podręczniku gramatyki Wróbel (2001: 78–81) zaproponował klasyfikację leksemów na części mowy, autorską wprawdzie, ale opartą w niemałym stopniu na kryteriach rozpowszechnionych we wcześniejszych klasyfikacjach (Grochowski 1986, 1997b, Laskowski 1998). Wśród szesnastu klas leksemów wyróżnił przywyrazki, zaliczając do nich *tuż*, *zaraz*₂, *gdzieś*₂, *wprost*₂ (*zaraz*₁, *gdzieś*₁, *wprost*₁ są według autora przysłówkami, a *wprost*₃ partykułą), np.

- (12) *Wróciłem zaraz po północy.*
- (13) *Jan spotkał Piotra tuż za rogiem.*

Przywyrazki to leksemy niesamodzielne składniowo i niełączące, nietworzące związków składniowych z rzeczownikiem ani czasownikiem, wchodzące w związki z przyimkami (Wróbel 2001: 81).

Jednostkę *tuż* stosunkowo niedawno rozważał Adam Dobaczewski (2018: 75–78), przy okazji analizy jednostki *tuż tuż* (rejestrowanej w tekstach rów-

nież w dwóch innych wariantach graficznych, *tuż-tuż* i *tuż, tuż*; szerzej Alsztyniuk 2009), należącej w terminologii autora do repetycji zleksykalizowanych (Dobaczewski et al. 2018: 182–184). Opis leksykograficzny dwóch homonimów gramatycznych o postaci *tuż tuż* wyróżnia się niecodzienną dokładnością i nie budzi zasadniczych zastrzeżeń, niemniej jednak odtworzenie głównych tez autora na temat tych jednostek jest konieczne, żeby określić relacje między nimi a jednostką jednosegmentową o postaci *tuż*. Jednostka *tuż tuż*, reprezentująca frazę przysłówkową, występuje na ogół w postpozycji w stosunku do formy czasownika *być*, czasownika lokatywnego, ruchu lub „pogodowego” i określa „takie miejsce, że potrzeba bardzo mało czasu, aby znaleźć się w tym miejscu” (Dobaczewski et al. 2018: 183); por. np.

- (14) *Byłem tuż, tuż i wtedy, kiedy sięgałem prawie ręką do poręczy, zobaczyłem w drzwiach wykrzywioną przerażeniem twarz jakiegoś faceta, który wrzeszczał do mnie: – Niech pan nie skacze!*
- (15) *Że zapada tak głęboko w nieodpowiedzialność, że mści się i że bezkarnie triumfuje nad przymusami życia; że zbliża się tuż-tuż i zaraz osiągnie – tajemnicę.*

Jednostka [ktoś/coś] *tuż tuż*, reprezentująca frazę predykatywną, występuje na ogół w postpozycji w stosunku do frazy nominalnej nazywającej stan rzeczy, o którym wiadomo, że nastąpi „w takim czasie, że czasu do niego jest bardzo mało” (Dobaczewski et al. 2018: 184); por. np.

- (16) *Trudno się mu dziwić, eliminacje do Ligi Mistrzów tuż tuż, a za wyniki odpowiadać będzie ten, który poprowadzi Wisłę w tej rywalizacji.*
- (17) *Ludzie zorientowali się, że święta tuż, tuż.*

Porównanie bezpośrednich kontekstów jednostek dwusegmentowych o postaci *tuż tuż* z kontekstami jednostki *tuż* skłoniło Dobaczewskiego (2018: 75–77, 85) do stwierdzenia, że między tymi jednostkami nie zachodzi dystrybucja komplementarna. Nieliczne przykłady użycia tych jednostek w tekście świadczą o tym, że nie jest wykluczone wystąpienie jednostki jednosegmentowej w funkcji dwusegmentowej i odwrotnie, a zatem dystrybucje jednostek krzyżują się (przykłady (18), (19), (20) podaje Dobaczewski 2018: 76–77). Por. np.

- (18) *Obudziło mnie uczucie, że ośmiornica jest tuż.*
- (19) *Noc tuż, a w Mańkowicach grobla niebezpieczna.*
- (20) *Mieszkam tuż-tuż obok.*

Odwołując się do klasycznej teorii prymarnych i sekundarnych funkcji składniowych kategorii gramatycznych Jerzego Kuryłowicza (1936/1979: 149), można zaobserwowaną zależność przedstawić w sposób następujący. Jednostka *tuż*, prymarnie operator adprepozycyjalny, może sekundarnie pełnić funkcje frazy przysłówkowej, por. (18), i frazy predykatywnej, por. (19), a jednostka *tuż tuż*, reprezentująca prymarnie frazę przysłówkową bądź predykatywną, może sekundarnie pełnić funkcję operatora adprepozycyjalnego, por. (20). Jeżeli dana jednostka występuje w kontekście, w którym prymarnie może wystąpić również druga, to opozycja ich funkcji ulega wówczas neutralizacji. *Słownik reduplikacji i powtórzeń polskich* (Dobaczewski et al. 2018: 183–184) podaje dwa przykłady użycia *tuż tuż* (jeden w funkcji frazy przysłówkowej, por. (21), a drugi w funkcji frazy predykatywnej, por. (22)), charakterystyczne dla jednostki jednosegmentowej *tuż* jako operatora adprepozycyjalnego; jednostka dwusegmentowa występuje w antepozycji odpowiednio względem przyimka *przy* i przyimka *przede*; por.

- (21) *Niektórzy byli tuż, tuż przy burcie, chwyтали podane im liny, lecz porażeni zimnem puszczali je ze zgrabiałych rąk i tonęli.*
- (22) *Zmęczona i niewyspana – okres sesyjny tuż tuż przede mną, a ja nie wiem, czy wyjdę z niego cało – w końcu nie chodziłam na wykłady, bo postawiłam na pracę – wg mnie słusznie, wywalczyłam umowę do końca roku, ale teraz jest krucho.*

Możliwość wzajemnej, choć zakresowo ograniczonej substytucji porównywanych jednostek świadczy o tym, że mają one wspólne komponenty semantyczne i że związek semantyczny między tymi jednostkami **dominuje nad** dzielącymi je różnicami składniowymi. Iwona Kosek (2003: 135) zakwestionowała cytowane już wypowiedzenie (20), wyłącznie na podstawie jego analizy formalnosyntaktycznej, opinii tej nie podziela Dagmara Alsztyniuk (2009: 10–11). Jeżeli zostanie ono odczytane z pauzą wewnętrzną między jednostkami *tuż-tuż* i *obok*, można je będzie zaakceptować.

Nie negując dawnej hipotezy, że *tuż* jest operatorem adprepozycjonalnym, ale traktując ją jako hipotezę składniową, chcę odpowiedzieć na pytania szczegółowe, mianowicie które przyimki mogą występować w pozycji otwieranej przez *tuż* (a tym samym które nie mogą i dlaczego) i co łączy składniowo bezpośrednie konteksty przyimków dopuszczających użycie *tuż*. Celem odpowiedzi na te pytania i zarazem całego artykułu jest ustalenie – zgodnie z postulatem Wajszczuk przypomnianym w pierwszym zdaniu tekstu – na czym polega nacechowanie semantyczne pozycji otwieranej przez *tuż* jako operatora metapredykatywnego.

2. Za punkt wyjścia analizy połączeń *tuż* z przyimkami przyjmuję (i) listę przyimków sporządzoną na potrzeby badania wyrażen polipredykatywnych i opublikowaną w tomie składniowym gramatyki (Grochowski 1984: 294–295) oraz (ii) połączenia *tuż* z dodanymi prawostronnie do tej jednostki przyimkami, zarejestrowane w NKJP, według stanu na 21.06.2022. Lista przyimków zawiera 125 jednostek, w tym 68 jednosegmentowych i 57 więcej niż jednosegmentowych. Pierwszy podzbiór jest stabilny, drugi otwarty. Przyimki należące do drugiego zbioru stanowiły przedmiot badań wielu językoznawców i licznych dyskusji, m.in. z punktu widzenia opozycji: jednostka języka – połączenie jednostek; por. np. Czerwińska 2001, Deptuła 2003, Grochowski 2020, Hentschel 1998, 2003, Kisiel 2021, Lachur 1999, 2019, Menzel 2003, Milewska 2003a, 2003b, Weiss 2005. Problem ten nie jest rozważany w tym artykule.

NKJP rejestruje połączenia *tuż* z 34 przyimkami, tylko dwa z nich są jednostkami więcej niż jednosegmentowymi, mianowicie *na wprost* i *w pobliżu*. Połączenia *tuż* z nimi są bardzo nieliczne, NKJP notuje 8 przykładów połączeń z pierwszą i 34 przykłady połączeń z drugą jednostką. Frekwencja połączeń *tuż* z poszczególnymi przyimkami, zarejestrowanych w całym NKJP (21.06.2022), jest bardzo zróżnicowana i waha się między 3 (*tuż między*) a 41593 (*tuż przed*). Liczbę połączeń nieprzekraczającą 100 oceniam arbitralnie jako śladową, obejmuje ona 17 przyimków, a nieprzekraczającą 1000 jako niską, obejmuje ona 9 przyimków (*na, ponad, poniżej, powyżej, poza, sprzed, u, w, zza*). Por. np.

(23) *Murowana kapliczka stała tuż na zakręcie ul. Krakowskiej.* (NKJP)

- (24) *Tuż ponad* odsłoniętym kolanem zobaczyłem siniak wielkości dwudziestogroszówki. (NKJP)
- (25) *Tuż poniżej* Koziej Przełęczy turysta poślizgnął się na śniegu i zjechał zlebem kilkadziesiąt metrów. (NKJP)
- (26) Wspólny start wszystkich zawodników nastąpił *tuż powyżej* dolnej stacji kolejki krzeselkowej na Gąsienicowej. (NKJP)
- (27) Najbliższy przystanek znajduje się *tuż poza* granicami parku. (NKJP)
- (28) Ostatni zapis *tuż sprzed* tragicznego wydarzenia dotyczy spotkania z piękną nieznaną. (NKJP)
- (29) *Tuż u* wejścia z lewej strony siadywali mniej ważni goście i żebracy. (NKJP)
- (30) Przypominają sobie tragiczny wypadek *tuż w* bezpośrednim sąsiedztwie stacji benzynowej. (NKJP)
- (31) Dziecko wbiegło na jezdnię *tuż za* przejeżdżającą ciężarówką. (NKJP)

Frekwencja połączeń *tuż* z każdym z pozostałych ośmiu przyimków przekracza tysiąc i wynosi odpowiednio: *tuż przed* – 41593, *tuż po* – 29892, *tuż za* – 13505, *tuż obok* – 13455, *tuż przy* – 12560, *tuż nad* – 4531, *tuż pod* – 3629, *tuż koło* – 1027. Połączenia te (jest ich ogółem 120192) zdecydowanie dominują wśród cytatów z *tuż*, stanowią bowiem 98,74% wszystkich przykładów użycia tego ciągu (121726), zarejestrowanych w całym NKJP. Por. np.

- (32) *Tuż przed* nią stał wysoki facet w żółtym płaszczu. (NKJP)
- (33) Joasia urodziła się *tuż przed* wybuchem wojny. (NKJP)
- (34) *Tuż po* obiedzie miała miejsce długa telefoniczna awantura. (NKJP)
- (35) *Tuż po* drugiej stronie ulicy jest niewielki lasek sosnowy. (NKJP)
- (36) *Tuż za* lokomotywą doczepiono specjalny wagon dla odpoczywającej zmiany. (NKJP)
- (37) Finiszował na piątej pozycji *tuż za* Czajkowskim. (NKJP)
- (38) Na tablicy informacyjnej Olcza figurowała *tuż obok* Kuźnic, nawet cena była wypisana – dwa złote. (NKJP)
- (39) Usiadłem w ostatnim rzędzie kina „Moskwa”, *tuż obok* całującej się pary. (NKJP)
- (40) *Tuż przy* wyjściu z bufetu zderzył się z panną Helą. (NKJP)
- (41) Leżała *tuż przy* mnie, czułem na policzku jej oddech. (NKJP)

- (42) *Zobaczyłem grzywkę obciętą równo **tuż nad** brwiami.* (NKJP)
- (43) ***Tuż nad** wierzchołkami świerków ukazała się ognista kula słońca.* (NKJP)
- (44) *Najładniejsze są dwa drewniane domy **tuż pod** lasem.* (NKJP)
- (45) *Na Żeromskiego chodniki były bardzo wąskie i tak naprawdę szło się **tuż pod** oknami niskich parterów.* (NKJP)
- (46) *Dziewczyna leżała ze związanymi dłońmi **tuż koło** wybitej szyby wystawowej.* (NKJP)
- (47) *Nagle gdzieś **tuż koło** mnie zaszeleścił krzak.* (NKJP)

W wielu wypowiedzeniach notowanych w NKJP prawostronna pozycja syntaktyczna otwierana przez ciąg *obok*, a także – znacznie rzadziej – przez ciągi *blisko*, *naprzeciwko*, *poniżej*, *powyżej*, *w pobliżu*, nie jest wypełniona. Por. np.

- (48) *Minęli magazyn z zabawkami i muzeum erotyki, gdzie w fotelach siedziały kobiety, podnosząc do góry dokładnie namalowane, potężne nogi. **Tuż obok** była kwiaciarnia o ciemnym wnętrzu.* (NKJP)
- (49) *Na środku pokoju stał stół pokryty ceratą w zielone kwiaty, a **tuż obok** biały emaliowany kubek.* (NKJP)
- (50) *Nieopodal ktoś okropnie belkotał, ktoś inny kaszlał i stękał. **Tuż obok** coś ciurkało, lala się woda.* (NKJP)
- (51) *Obudził się z cudowną świadomością, że ona jest **tuż obok**. Przez chwilę wsłuchiwał się w jej oddech, potem podniósł głowę i opierając się na łokciu, patrzył na nią.* (NKJP)

3. Brak formy rzeczownikowej i jej substytutu w pozycji genetiwu, otwieranej przez *obok*, nie jest wystarczającym argumentem za eliminacją takich przykładów ze zbioru wypowiedzeń reprezentujących przyimek. Wyrazy takie jak *obok* wskazują na miejsce zdarzenia w wyniku oceny odległości tego miejsca od pewnego punktu odniesienia (Zaron 2005: 49–50), implikowanego semantycznie przez wypowiedzenie. Tym punktem odniesienia jest miejsce aktu mowy albo inne miejsce wskazane przez nadawcę, z reguły w poprzedzającym kontekście. Reprezentacja leksykalna tego miejsca kwalifikuje się semantycznie do wypełnienia pozycji otwieranej przez przyimek. Por. np. (48)–(51) z (52)–(55):

- (52) *Minęli magazyn z zabawkami i muzeum erotyki, gdzie w fotelach siedziały kobiety, podnosząc do góry dokładnie namalowane, potężne nogi. **Tuż obok muzeum erotyki** była kwaciarnia o ciemnym wnętrzu.*
- (53) *Na środku pokoju stał stół pokryty ceratą w zielone kwiaty, a **tuż obok stołu** biały emaliowany kubelek.*
- (54) *Nieopodal ktoś okropnie belkotał, ktoś inny kaszlał i stękał. **Tuż obok tego, kto kaszlał i stękał**, coś ciurkało, lała się woda.*
- (55) *Obudził się z cudowną świadomością, że ona jest **tuż obok niego**. Przez chwilę wsłuchiwał się w jej oddech, potem podniósł głowę i opierając się na łokciu, patrzył na nią.*

W literaturze składniowej programowo nieuwzględniającej wyników badań semantycznych (Bańko 2001: 289, Klebanowska 1971: 5, Saloni, Świdziński 1998: 56, Świdziński, Derwojedowa, Rudolf 2003) postulowano opozycję przyimków i homonimicznych z nimi przysłówków (lub partykuło-przysłówków). W wypowiedzeniach typu

- (56) *Mieszkacie obok Piotra, a Maria mieszka obok.*

słowo *obok* w pierwszym użyciu reprezentuje przyimek, a w drugim partykuło-przysówek (Świdziński, Derwojedowa, Rudolf 2003: 188; Falkowska 2014: 89), co stanowi konsekwencję elipsy rzeczownika w genetywie.

Na temat elipsy wypowiedziano już wiele ogólnikowych, a nawet gołosłownych opinii, takich jak np. ta, że „każdy użytkownik języka ma stosunkowo jasną (choć nie wyraźną!) intuicję elipsy, tzn. potrafi określić stopień kompletności danego wypowiedzenia” (Saloni, Świdziński 1998: 56). Z pewnością nie każdy użytkownik języka ma taką intuicję. Kompletność wypowiedzenia nie jest stopniowalna.

Wbrew takim opiniom podtrzymuję swoją dawną tezę, że pojęcie elipsy nie ma denotacji (Grochowski 1978). Por. też Bogusławski 2017: 35, Bogusławski, Drzazgowska 2016: 683–694, Danielewiczowa 2010. Rozpowszechnione kryteria wykrywania elipsy i potwierdzania jej istnienia (możliwość interpolacji, synonimiczność wypowiedzenia eliptycznego i pełnego – Karolak 1999: 142–143) tworzą wraz z samym tym pojęciem błędne koło, skoro interpolacja to uzupełnienie wypowiedzenia eliptycznego wyrażeniami,

które zostały opuszczone, a wypowiedzenie pełne to wypowiedzenie nie-eliptyczne.

Zamykając dygresję metodologiczną, odwołam się do poglądu klasyka.

Samo słowo *elipsa* ma pewien sens, który może dawać do myślenia. Termin ten zdaje się zakładać, że od samego początku wiemy, z ilu elementów *powinno* się składać dane zdanie, i że porównujemy z nimi elementy, z których się ono składa w rzeczywistości – po to, by skonstatować braki. Ale ponieważ jeden element może być w swym znaczeniu nieskończenie rozciągliwy, widać więc wyraźnie, że zbilansowanie, jakie mamy nadzieję osiągnąć między *n* pojęciami a *n* elementami, jest jednocześnie całkowicie niedorzeczne i absolutnie arbitralne. I jeśli zostawiwszy z boku poszczególne zdania, będziemy rozważać sprawę w sposób ogólny, to prawdopodobnie bardzo szybko dostrzeżemy, że *nic zupełnie nie jest elipsą* z tej prostej przyczyny, że znaki językowe są zawsze adekwatne w stosunku do tego, co wyrażają [...]. (F. de Saussure, 2004: 107–108)

4. Jak stwierdziłem wcześniej, dopuszczalna jest kookurencja *tuż* z 34 przyimkami języka polskiego, a więc tylko z pewną częścią zbioru przyimków, stanowiącą 27,2% zbioru wyjściowego. Wymieniłem wyżej 17 przyimków najczęstszych w tych połączeniach, o frekwencji przekraczającej 100. Konstatacje te charakteryzują jedynie relacje składniowe między *tuż* a przyimkami. Na relacje te nałożone są istotne **ograniczenia semantyczne**, nie w każdym bowiem kontekście w antepozycji względem wymienionych przyimków dopuszczalne jest użycie operatora metapredykatywnego *tuż*. Zwrócił na to uwagę Gerd Hentschel (2003: 172–173), testując za pomocą *tuż* różnice dotyczące związków między czasownikami a frazami nominalnymi z przyimkami *przed* i *za*. Akceptowalne jest np. wypowiedzenie

(57) *Klęknął tuż przed nią.* (Hentschel 2003: 173)

w opozycji do wypowiedzeń

(58) **Tłumaczył się tuż przed nią.* (Hentschel 2003: 173)

(59) **Kradł tuż za namową kumpli.* (Hentschel 2003: 173)

Przyczyną dewiacji wypowiedzeń (58), (59) jest to, że występujące w nich frazy przyimkowe nie mają znaczenia przestrzennego ani temporalnego. Sąd

ten można wydedukować z rozważań Hentschela, uczony *explicite* go nie formułuje.

Analiza kontekstów ośmiu przyimków, które współwystępują z *tuż* najczęściej, zarówno kontekstów dopuszczających użycie tego operatora, jak i niedopuszczających *tuż*, potwierdza powyższą hipotezę ogólną. Za pomocą *tuż* mówiący ocenia odległość między dwoma miejscami (punktami, zdarzeniami), jedno z nich jest wyznaczone przez frazę przyimkową zajmującą pozycję otwieraną przez *tuż*, drugie przez inną frazę, konotowaną przez formę czasownikową konstytuującą zdanie, albo dodaną do tej formy. Nadawca mówi, że dana odległość jest mała. Pojęciem odległości posługiwałem się w eksplikacji przyimka *między* (Grochowski 2003b).

A oto konstatacje szczegółowe na temat *tuż*, wynikające z użycia tego operatora w przytoczonych już wypowiedzeniach przykładowych. Por. (32), (34), (36), (39), (41), (42), (45), (46) i odpowiadające im interpretacje *tuż*, przedstawione w (60)–(67):

- (60) ‘Nadawca mówi, że odległość między obiektem, o którym mowa (wskazanym przez zaimek *nią*), a stojącym przed tym obiektem wysokim facetem w żółtym płaszczu, była mała.’
- (61) ‘Nadawca mówi, że odległość między czasem, w którym skończył się obiad, a czasem, w którym miała miejsce długa telefoniczna awantura, była mała.’
- (62) ‘Nadawca mówi, że odległość między lokomotywą a doczepionym za nią specjalnym wagonem dla odpoczywającej zmiany, była mała.’
- (63) ‘Nadawca mówi, że odległość między miejscem, w którym usiadł w ostatnim rzędzie kina „Moskwa”, a sąsiadującym z nim miejscem, w którym była całująca się para, była mała.’
- (64) ‘Nadawca mówi, że odległość między nim a istotą, która leżała przy nim i której oddech czuł na policzku, była mała.’
- (65) ‘Nadawca mówi, że odległość między równo obciętą grzywką, którą zobaczył, a brwiami poniżej tej grzywki, była mała.’
- (66) ‘Nadawca mówi, że odległość między ludźmi idącymi bardzo wąskimi chodnikami ulicą Żeromskiego a znajdującymi się powyżej tych ludzi oknami niskich parterów, była mała.’
- (67) ‘Nadawca mówi, że odległość między dziewczyną leżącą ze związanymi dłońmi a wybitą szybą wystawową była mała.’

5. Jeżeli relacje semantyczne między komponentami danego wypowiedzenia nie spełniają wymienionych wyżej warunków, to mimo występowania w tym wypowiedzeniu przyimka należącego do zbioru jednostek implikowanych składniowo przez operator *tuż*, użycie tego operatora jest niemożliwe, prowadzi więc do dewiacji. Oto przykłady.

Jeżeli ktoś robi coś w tym celu, żeby nie stało się coś, czego on nie chce (np. żeby uniknąć kontaktu z jakimś przedmiotem lub osobą), a czyjeś działanie jest reprezentowane przez czasownik wymagający w pozycji konotowanej przyimka *przed*, to w antepozycji względem tego przyimka nie można użyć operatora *tuż*. Por. np.

(68) **Babcia zasłoniła twarz tuż przed słońcem.*

(69) **Marek ukrył się tuż przed policjantami w łazience.*

(70) **Swego dobrego imienia bronił tuż przed sądem.*

Zależność ta dotyczy także czasowników komunikujących czynność wykonywaną w stosunku do kogoś lub wskazującą na jej świadka. Por. np.

(71) **Ubrany w góralską pelerynkę popisывał się tuż przed ciotkami.*

(72) **Wygadał się tuż przed oficerami, którzy wzięli go do niewoli.*

Jeżeli ktoś bierze kogoś lub coś, a obiekt czynności jest reprezentowany przez frazę wprowadzoną przez przyimek *za* (z akuzatiwem), to przyimek ten nie może współwystępować z operatorem *tuż* w antepozycji. Por. np.

(73) **Pociągnął ją tuż za nos i pchnął w stronę sali.*

(74) **Pies chwycił go tuż za nogawkę.*

Zależność ta dotyczy również przyimka *za* jako wykładnika relacji przyczynowej; por. np.

(75) **Henryk we wtorek dostał wyrok tuż za znęcanie się nad żoną.*

(76) **Koledzy prześladowali ją tuż za niechodzenie do kościoła.*

Jeżeli obiekt, o którym mowa, należał wcześniej do osoby reprezentowanej przez frazę z przyimkiem *po* (z lokatiwem), to przyimek ten nie może współwystępować z operatorem *tuż* w antepozycji. Por. np.

(77) **Adam odziedziczył gospodarstwo tuż po rodzicach.*

(78) **Ewelina dostała imię tuż po słynnej prababce.*

Zależność ta dotyczy również przyimka *po* (z akuzatiwem) jako wykładnika celu. Por. np.

(79) **Musiał jeździć tuż po listy poleczone na odległą pocztę.*

Jeżeli *po* wprowadza frazę liczebnikową określającą ilość czegoś przypadającą na daną jednostkę, to przyimek ten nie może być poprzedzony operatorem *tuż*. Por. np.

(80) **Umieszczaliśmy tuż po dziesięć krzesel w jednym szeregu.*

(81) **Wpuszczaliśmy tuż po pięć ptaków do każdej klatki.*

Jeżeli przyimek *przy* jest wykładnikiem relacji współwystępowania (stanów rzeczy), to nie może być poprzedzony operatorem *tuż*. Por. np.

(82) **Mecz był rozgrywany tuż przy pustych trybunach.*

Jeżeli przyimek *nad* (z instrumentalem) jest składnikiem jednostki czasownikowej nazywającej proces myślowy (np. *zastanawia się nad*, *dyskutuje nad*, *debatuje nad*), relację opartą na hierarchii (np. *dominuje nad*, *góruje nad*, *panuje nad*), współczucie (np. *lituje się nad*, *ubolewa nad*), to w antepozycji względem tego przyimka niemożliwe jest użycie *tuż*. Por. np.

(83) **W ich dawnym wspólnym domu dziadek dominował tuż nad ojcem Jacka.*

(84) **Władze miasta ubolewały tuż nad brakiem zainteresowania wykupywaniem mieszkań.*

Jeżeli przyimek *nad* (z akuzatiwem) jest wykładnikiem stopnia cechy, to niemożliwe jest użycie *tuż* w antepozycji względem tego przyimka. Por. np.

- (85) **We wczesnych latach szkolnych nie było dla nich nic miłszego tuż nad węgry.*

Jeżeli przyimek *pod* (z instrumentalem) jest wykładnikiem relacji przyczynowej, to nie może być poprzedzony operatorem *tuż*. Por. np.

- (86) **Władza wycofała się z wielu pomysłów tuż pod presją realiów ekonomicznych.*

Jeżeli ktoś robi coś tak, że dostosowuje się do kogoś lub czegoś, a wykładnikiem wzoru, z którego korzysta, jest przyimek *pod* (z akuzatiwem), to nie może być on poprzedzony operatorem *tuż*. Por. np.

- (87) **Młoda piosenkarka grała i śpiewała tuż pod Brathanków.*
 (88) **Szukała torebki tuż pod kolor butów.*

Wyliczone tu ograniczenia semantyczne, nałożone na wybrane przyimki wyróżniające się najwyższą frekwencją pod względem kookurencji z *tuż*, nie wyczerpują analizy tzw. negatywnych reguł semantycznych określających warunki użycia tego operatora metapredykatywnego. Ilustrują jednak w stopniu wystarczającym relewantną hipotezę Jadwigi Wajszczuk przeciwstawiającą operatory metapredykatywne partykułom. Osobnych rozważań wymaga przyimek *obok* jako wykładnik relacji współwystępowania i jego związek z antepozycyjnym *tuż*. Nie sposób nie brać pod uwagę w analizie tego wykładnika charakterystyki stosunku *obok* do *oprócz*, a tym samym wyników badań Jadwigi Wajszczuk (2011) nad *oprócz*. Jest to jednak osobny poważny problem.

Bibliografia

- ALSZTYNIUK D., 2009, Analiza właściwości składniowych i semantycznych ciągu *tuż tuż*, *Prace Językoznawcze UWM* 11, s. 9–20.
- BAŁABANIAK D., 2013, *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- BAŃKO M., 2001, *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*, Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW.
- BOGUSŁAWSKI A., 2017, W sprawie językowo-autorefleksyjnego testowania wymagań składniowych, *Prace Filologiczne* 70, s. 33–45.
- BOGUSŁAWSKI A., DRZAZGOWSKA E., 2016, *Język w refleksji teoretycznej. Przekroje historyczne*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- CZERWIŃSKA I., 2001, Przyimki dwusegmentowe z członem *pod* implikujące argument osobowy, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska* 55, s. 25–52.
- DANIELEWICZOWA M., 2010, Schematy składniowe – podstawowe kwestie metodologiczne, *Poradnik Językowy* 3, s. 5–27.
- DEPTUŁA I., 2003, Polskie przyimki wielosegmentowe z argumentem osobowym, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska* 58, s. 23–71.
- DOBACZEWSKI A., 2018, *Powtórzenie jako zjawisko tekstowe i systemowe. Repetycje, reduplikacje i quasi-tautologie w języku polskim*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- DOBACZEWSKI A., SOBOTKA P., ŻUROWSKI S., 2018, *Słownik reduplikacji i powtórzeń polskich. Od zleksykalizowanych podwojeń do regularnych układów repetycyjnych*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- FALKOWSKA M., 2014, Skala subiektyfikacji a stopień eliptyczności wypowiedzenia. Wybrane zagadnienia, *Prace Filologiczne* 64/2, s. 87–107.
- GROCHOWSKI M., 1978, Czy zjawisko elipsy istnieje? w: M. R. Mayenowa (red.), *Tekst. Język. Poetyka*, Wrocław: Ossolineum, s. 73–85.
- GROCHOWSKI M., 1984, Składnia wyrażen polipredykatywnych (zarys problematyki), w: Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa: PWN, s. 213–299.
- GROCHOWSKI M., 1986, *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław: Ossolineum.
- GROCHOWSKI M., 1997a, Miejsce operatorów adsubstancywnych w klasyfikacji syntaktycznej polskich leksemów nieodmiennych, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska* 48, s. 155–172.
- GROCHOWSKI M., 1997b, *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- GROCHOWSKI M., 2003a, Szyk jednostek synsyntagmatycznych w języku polskim (główne problemy metodologiczne), *Polonica* 22–23, s. 203–223.
- GROCHOWSKI M., 2003b, Über die Präposition *między* als Implikator für Kollektivität. Auf der Suche nach Monosemie, w: G. Hentschel, T. Menzel (red.), *Präpositionen im Polnischen*, Oldenburg: BIS, s. 111–128.
- GROCHOWSKI M., 2005, O cechach gramatycznych i znaczeniu jednostek o postaci *trochę*, w: M. Grochowski (red.), *Przysłowki i przymki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 101–111.
- GROCHOWSKI M., 2020, Granice przymków wtórnych a ich szyk w języku polskim, w: M. Szczyrbak, A. Tereszkievicz (red.), *Kontakty językowe. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Elżbiecie Mańczak-Wohlfeld z okazji 70. urodzin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 145–158.
- GROCHOWSKI M., KISIEL A., ŻABOWSKA M., 2014, *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- HENTSCHEL G., 1998, Sekundäre Präpositionen, primäre Präpositionen, Kasus: *przy pomocy, za pomocą, z pomocą* und ihre funktionalen Äquivalente, w: M. Grochowski, G. Hentschel (red.), *Funktionswörter im Polnischen*, Oldenburg: BIS, s. 155–194.
- HENTSCHEL G., 2003, Zur Klassifikation von Präpositionen im Vergleich zur Klassifikation von Kasus, w: G. Hentschel, T. Menzel (red.): *Präpositionen im Polnischen*, Oldenburg: BIS, s. 161–191.
- KAROLAK S., 1999, Elipsa, w: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław: Ossolineum, s. 142–143.
- KISIEL A., 2021, Wyrażenia przymkowe z rzeczownikami *miara, sposób, stopień, sens* na drodze do leksykalizacji, *Linguistica Copernicana* 18, s. 225–246.
- KLEBANOWSKA B., 1971, *Znaczenia lokatywne polskich przymków właściwych*, Wrocław: Ossolineum.
- KOSEK I., 2003, Z problematyki opisu wyrażen *całkiem całkiem, nawet nawet*, w: M. Gębka-Wolak, I. Kaproń-Charzyńska, M. Urban (red.), *Studia z gramatyki i leksykologii języka polskiego. Prace dedykowane Profesor Marii Szupryczyńskiej*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 131–141.
- KURYŁOWICZ J., 1936/1979, Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. Contribution à la théorie des parties du discours, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 37, s. 79–92; pol. przekład: Derywacja leksykalna a derywacja syntaktyczna. Przyczynek do teorii części mowy (tłum. D. Kurkowska), w: H. Kurkowska, A. Weinsberg (red.), *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów*, Warszawa: PWN 1979, s. 148–157.
- LACHUR C., 1999, *Semantyka przestrzenna polskich przymków prefigowanych na tle rosyjskim*, Opole: Uniwersytet Opolski.

- LACHUR C., 2019, *Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym. Materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim)*. Opole: Wyd. Nowik.
- LASKOWSKI R., 1998, Funkcjonalna klasyfikacja leksemów: części mowy, w: R. Grzegorzyczkova, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: PWN, s. 52–65.
- MENZEL T., 2003, Der Ausdruck finaler Relationen durch „sekundäre” Präpositionen im Polnischen, w: G. Hentschel, T. Menzel (red.), *Präpositionen im Polnischen*, Oldenburg: BIS, s. 241–265.
- MILEWSKA B., 2003a, *Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- MILEWSKA B., 2003b, *Słownik polskich przyimków wtórnych*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*: [online: www.nkjp.pl]
- SALONI Z., ŚWIDZIŃSKI M., 1998, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- SAUSSURE F. DE, 2004, *Szkice z językoznawstwa ogólnego*, przeł. M. Danielewiczowa, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- ŚWIDZIŃSKI M., DERWOJEDOWA M., RUDOLF M., 2003, Dehomonimizacja i desynkretyzacja w procesie automatycznego przetwarzania wielkich korpusów tekstów polskich, *Biuletyn PTJ* 58, s. 187–199.
- WAJSZCZUK J., 1997, *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu*, Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WAJSZCZUK J., 2005, *O metatekście*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WAJSZCZUK J., 2010, Functional Class (so Called „Part of Speech”) Assignment as a Kind of Meaning-Bound Word Syntactic Information, *Cognitive Studies / Études Cognitives* 10, s. 15–33.
- WAJSZCZUK J., 2011, *Oprócz* – jaka to część mowy? Rozmyślenia na marginesie Andrzeja Bogusławskiego studium o znaczeniu rosyjskiego *krome*, *Poradnik Językowy* 1, s. 96–109.
- WALUSIAK E., 1999, On some aspects of reiteration in the text, in: K. Böttger, M. Giger, B. Wiemer (Hrsg.), *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* 2, München: Verlag Otto Sagner, s. 295–299.
- WEISS D., 2005, Nowe przyimki o pochodzeniu imiesłowowym? w: M. Grochowski (red.), *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 177–208.
- WRÓBEL H., 1991, Polskie grupy imienne z członem niefleksyjnym, w: M. Grochowski (red.), *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*, Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN, s. 177–182.

- WRÓBEL H., 1995, Problemy dyskusyjne w syntaktycznej klasyfikacji polskich leksemów, *Studia Gramatyczne* 11, s. 7–18.
- WRÓBEL H., 2001, *Gramatyka języka polskiego*, Kraków: Spółka Wydawnicza „Od Nowa”.
- ZARON Z., 2005, Wykładnikami lokalizacji – konstrukcje przysłówkowe czy przyimkowe?, w: M. Grochowski (red.), *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 45–55.

The word *tuż* ‘just’ among the metapredicative operators

(s u m m a r y)

In the paper grammatical and semantic features of the metapredicative operator in the shape of *tuż* ‘just’ are discussed in the detail. The word under consideration opens one syntactic position on its right side. The aim of the paper is to present syntactic and lexical-semantic restrictions concerning this position. The author justifies the hypothesis that metapredicative operator *tuż* implies a prepositional phrase which has spatial or temporal meaning.

K e y w o r d s: syntax; semantics; parts of speech; functional unit; preposition; ellipsis